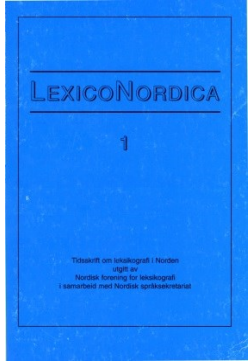

LexicoNordica

Titel:	De viktigaste ordböckerna över finskt allmänspråk	
Forfatter:	Risto Haarala	
Kilde:	LexicoNordica 1, 1994, s. 53-61	
URL:	http://ojs.statsbiblioteket.dk/index.php/lexn/issue/archive	

© LexicoNordica og forfatterne

Betingelser for brug af denne artikel

Denne artikel er omfattet af ophavsretsloven, og der må citeres fra den. Følgende betingelser skal dog være opfyldt:

- Citatet skal være i overensstemmelse med „god skik“
- Der må kun citeres „i det omfang, som betinges af formålet“
- Ophavsmanden til teksten skal krediteres, og kilden skal angives, jf. ovenstående bibliografiske oplysninger.

Søgbarhed

Artiklerne i de ældre LexicoNordica (1-16) er skannet og OCR-behandlet. OCR står for 'optical character recognition' og kan ved tegngenkendelse konvertere et billede til tekst. Dermed kan man søge i teksten. Imidlertid kan der opstå fejl i tegngenkendelsen, og når man søger på fx navne, skal man være forberedt på at søgningen ikke er 100 % pålidelig.

Risto Haarala

De viktigaste ordböckerna över finskt allmänspråk

The article illustrates the origin and general significance of the most important general dictionaries of the Finnish language. The first monolingual dictionary of standard Finnish appeared on the initiative of politicians and it was published as late as in 1951–61. It was chiefly based on material collected in the early nineteen thirties and consequently somewhat out of date even at the time of publication. For purposes of illustrating current usage this work has now been superseded by Suomen kielen perussanakirja (1990–94). Both these works were in the main financially sponsored by the government. Of further importance are the numerous dictionaries published in Finland dealing with the orthography of foreign-based words.

1. Dagens situation och dess förhistoria

I mars 1994 utkom den tredje och sista delen av Suomen kielen perussanakirja (1990–94) ('Finsk basordbok'), en enspråkig ordbok över modernt finskt allmänspråk. Dess enda föregångare, Nykysuomen sanakirja ('Nufinsk ordbok') publicerades under åren 1951–61, ursprungligen i sex band. Den har senare kompletterats med ytterligare band, bl.a. en slangordbok, en nyordsbok och en etymologisk ordbok, men själva basdelen har aldrig reviderats. Den sexdelade utgåvan från 1992 är innehållsligt identisk med den ursprungliga upplagan. Perussanakirja utgör således den första beskrivningen av modernt finskt allmänspråk på 30 år. I själva verket är tidsintervallet ännu större, för de sista banden av Nykysuomen sanakirja var, såsom senare kommer att framgå, mer än 20 år efter sin tid när de utkom.

Hur kunde det bli så? Nykysuomen sanakirja utarbetades med finska staten som finansiär, eftersom projektet redan från början konstaterades bli så kostsamt att det inte skulle ha gått att genomföra på rent kommersiella grunder. Det ansågs dock ha så stor betydelse för den finska kulturen och det finska samhället, att ansevärdiga summor av skattebetalarnas pengar kunde satsas i det. Då ordboken blev klar 1961 betraktades projektet som slutfört, och skaran på flera tiotal redaktörer skingrades. Kvar blev endast redaktionssekreteraren och en redaktör med uppgift att på Finlands Akademis bekostnad planera nya ordboksprojekt. Nykysuomen sanakirja blev alltså inte en permanent institution. Då behovet av en modern allmänspråklig ordbok blivit akut på 1970-talet måste man börja nära nog från noll med att upprätta en redaktion och utbilda den. Traditionen hade nästan hunnit brytas. Då Suomen kielen perussanakirjas redaktion inledde sitt arbete var det

bara två medarbetare som var erfarna lexikografer, de ovan nämnda redaktörerna från Nykysuomen sanakirja. Detta hämnade sig på så vis att man sackade efter tidsplanen. Till det fanns det dock också andra orsaker, bl.a. att redaktörerna också deltog i språkvårdsarbetet.

Nu då Perussanakirja har utkommit är situationen i princip en helt annan. För det första anses det viktigt att det i framtiden alltid skall föreligga en aktuell allmänspråklig ordbok. Modern adb-teknik tillhandahåller härvidlag ypperliga möjligheter: eftersom Perussanakirja föreligger också i elektronisk form är det lätt att komplettera och korrigera texten t.ex. för att ta fram nya upplagor. Ordboken blir med andra ord en databas som hela tiden uppdateras. Det säger sig självt att detta innebär helt andra möjligheter för lexikografen att stå i samhällets tjänst. En viktig skillnad jämfört med tidigare är också att samtliga Perussanakirjas redaktörer fortfarande arbetar på Forskningscentralen för de inhemska språken. Så särskilt effektivt överförs dock inte det lexikografiska kunnandet till nästa generation på grund av den långsamma omsättningen på tjänsterna.

Vid sidan av de omfattande allmänspråkliga ordböckerna har också ordböckerna över främmande ord i finskan spelat en viktig roll, närmast som källor för ortografin och uttalet. Centrala är Vierasperäiset sanat ('Ord av främmande ursprung') av Martti Airila 1945 och Nykysuomen sivistyssanakirja ('Ordbok över främmande ord i modern finska') utarbetad under ledning av Arvo Keinonen från 1973.

I det följande kommer jag att behandla de viktigaste allmänspråkliga ordböckerna med avseende på den situation de tillkommit i och den betydelse de fått. Jag koncentrerar mig i första hand på de ovan nämnda verken, eftersom de har haft ett betydande inflytande på språkbruket – och, vad gäller Perussanakirja, också kommer att fortsätta att ha det inom överskådlig framtid.

2. Nykysuomen sanakirja

Såsom nämndes i det föregående färdigställdes den första enspråkiga ordboken över finskt allmänspråk, Nykysuomen sanakirja, först 1961. Så här efteråt känns det underligt att man klarade sig så länge utan en ingående beskrivning av det finska ordförrådet. Önskemål om en enspråkig ordbok framfördes med eftertryck redan 1867 då det första häftet av Elias Lönnrots Finsk-Svenskt Lexikon utkom. Först trettio år senare lades tanken fram i konkretare form inom Suomalaisen Kirjallisuuden Seura ('Finska litteratursällskapet'), och år 1896 lade professor E.N. Setälä fram sitt sedermera berömda program, enligt vilket det skulle utarbetas en ordbok över de finska dialekterna samt

ordböcker både över äldre och modernt skriftspråk – i nu nämnd ordning (Vesikansa 1977).

Det förflöt dock ytterligare tre decennier innan arbetet med den nufinska ordboken kom igång, då på tillskyndan av politiker med möjligheter att ordna behövligt finansiellt stöd för projektet. I september 1927 ingick prosten Antti Kukkonen och sju andra riksdagsledamöter med ett petitionsförslag om "åstadkommande av en stamordbok över finska skrift- och kulturspråket". I det hänvisade man bl.a. till de behov som förelåg inom lagstiftningsarbetet och vetenskapen, samt till att en allmänspråklig ordbok också skulle behövas som bas vid utarbetandet av ordböcker för olika fackområden (bl.a. juridiken) och av tvåspråkiga ordböcker. Riksdagens kulturutskott ställde sig bakom förslaget och i november 1927 blev det grönt ljus. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura fick i uppdrag att genomföra projektet för statliga medel. Föreningen skulle utarbeta en arbetsplan, skaffa fram behövlig personal och övervaka arbetet. Till huvudredaktör utsågs docent Martti Airila, och under hans ledning inledde man i början av 1929 materialinsamlingen och planeringen av artikelstrukturen. Som förebilder tjänade främst Olof Östergrens Nusvensk ordbok (1919–72) och Ordbog over det danske sprog (1919–54) (Jouko Vesikansa, muntligt meddelat).

De följande tio åren gick åt till materialinsamling och preliminärt artikelarbete. De ständiga tvisterna om hur omfattande material som skulle behövas kulminerade med att huvudredaktören avsattes i december 1938. Den samling på ca fyra miljoner ordsedlar som dittills åstadkommit ansågs vara omotiverat stor och Airila hölls ansvarig för att projektet blivit försenat. Till ny huvudredaktör utsågs fil. mag. (sedermera professor) Matti Sadeniemi. Under hans ledning började man om från början med artikelskrivandet – dock i stora drag i enlighet med de redaktionella principer som Airila utarbetat – och insamlingen av kompletterande material avbröts nästan helt (Vesikansa 1977). Efter krigsåren framskred arbetet i rask takt och 1961 var så detta monument över det finska språket äntligen färdigt med sina över 200 000 uppslagsord och 4 600 sidor.

Av ovannämnda petitionsförslag framgick det tydligt att Nykysuomen sanakirja borde göras till en normativ-deskriptiv ordbok som "borde innehålla alla i det nuvarande finska skrift- och kulturspråket använda och användbara ord, vid behov definierade och förklarade". Detta betonades också av riksdagens kulturutskott som i sitt betänkande sade att "i densamma införda ord och former skulle utgöra ledning för alla dem, som använda finska språket, och skulle otvivelaktigt i avsevärd grad giva stadga åt användningen av detta såsom skrift- och kulturspråk jämförelsevis unga språk". Den klart normativa principen frångick man dock redan i det skede då Knut Cannelin, E.A. Tunkelo

och Yrjö Wichmann utarbetade den första planen för Nykysuomen sanakirja. Detta linjeval syns också i den färdiga ordboken. Egentliga språkriktighetsanvisningar ges i relativt liten utsträckning och dessutom med bristande tydlighet, vilket gör att de inte är så lätta att uppfatta. Paradoxalt nog har Nykysuomen sanakirja av språkbrukarna ändå först och främst uppfattats som en norm, en lagbok för det finska språket som kan åberopas vid tvister.

Nykysuomen sanakirja täcker en utvecklingsperiod för finskt skriftspråk som sträcker sig ungefär från 1880 (och t.ex. vad gäller Alexis Kivis verk ännu längre tillbaka) och fram till andra världskriget. Eftersom den systematiska insamlingen av material avbröts redan 1938 var ordboken kännbart efter sin tid redan då den utkom. I snart sagt alla andra avseenden är den ett beundransvärt arbete – noggrann, systematisk och till sin stil anmärkningsvärt tidlös – och de lexikografiska lösningarna tål fortfarande en nog så kritisk granskning.

3. Suomen kielen perussanakirja

Suomen kielen perussanakirja är i många avseenden en arvtagare till Nykysuomen sanakirja och ursprungligen var avsikten att göra en nedkortad version kompletterad med nytillkommet språkmaterial. Den egentlige initiativtagaren till Perussanakirja och dess förste huvudredaktör var Jouko Vesikansa, före detta redaktionssekreterare på Nykysuomen sanakirja. Den första planen för arbetet förelåg i början av 1971. Utgående från den började man åter samla in material och ta fram artikelutkast. Majoriteten av redaktörerna avlönades till att börja med av Finlands Akademi, vilket betydde att finska staten stod för huvudparten av finansieringen också för Perussanakirjas del. År 1976 inrättades Forskningscentralen för de inhemska språken, ett statligt verk underställt Undervisningsministeriet, och redaktörerna för Perussanakirja överfördes dit som fast anställda.

Även detta projekt visade sig vara mer arbetskrävande än man räknat med och målsättningen måste omdefinieras. Det blev småningom klart att det behövdes en mera detaljerad och mera omfattande beskrivning av det finska allmänspråket än man tänkt sig. Språket hade helt enkelt förändrats så mycket sedan andra världskriget. Det var till exempel nödvändigt att utarbeta en ny böjningstypstabelle för att beskriva böjningsmorfologin för det nutida språket. En bra bild av de allt snabbare förändringarna i ordförrådet ger det faktum att ca 20 % av de ord som ingår i Suomen kielen perussanakirja inte finns i Nykysuomen sanakirja. Det skedde flera redaktörsskiften under åren. År 1984 gick Jouko Vesikansa i pension och ny huvudredaktör blev Risto

Haarala. Suomen kielen perussanakirja utkom slutligen under åren 1990–94 och hade då en omfattning på knappa 100 000 uppslagsord och 2 000 sidor fördelade på tre band.

Vid utarbetandet av Perussanakirja drog man naturligtvis nytta av erfarenheterna från Nykysuomen sanakirja. Många av de grundläggande lexikografiska lösningarna hade visat sig lyckade, till exempel strukturen hos många av artikeltyperna och sättet att utforma definitionerna, men många ändringar måste också genomföras. I vissa fall gick man in för en semantisk artikelstruktur i motsats till Nykysuomen sanakirjas strängt grammatiska. Man fäste särskilt avseende vid den normativa aspekten, dvs. vid att språkriktighetsdirektiven skulle bli så tydliga som möjligt. Man strävade också i övrigt genomgående efter ett klart framställningssätt. För problematiska ord ges t.ex. böjningen också explicit och inte bara som sifferkod, och grammatiska termer undviks i mån av möjlighet.

Det viktigaste urvalskriteriet för uppslagsorden var att Perussanakirja skall beskriva ordförrådet i modernt finskt allmänspråk. Det skall med andra ord vara möjligt att om hundra år med dess hjälp tolka en tidningstext eller ett TV-program från vår tid. Utöver det rent allmänspråkliga materialet togs även en del facktermer och tal-språkliga ord med, i synnerhet sådana som förekommer relativt ofta i massmedierna.

Efter det att Suomen kielen perussanakirja nu färdigställt är det, som jag konstaterade ovan, meningen att arbetet skall fortsätta. Forskningscentralen för de inhemska språken upprätthåller ett arkiv över allmänspråket och excerptsamlingen utökas numera så gott som dagligen. Ett nytt ord som påträffas i en dagstidning kan tack vare modern datateknik redan samma dag letas fram i arkivet. Den elektroniska databasen för Perussanakirja kommer att uppdateras kontinuerligt, och en CD-ROM-version av ordboken håller som bäst på att utarbetas.

Tills vidare, på de fyra år som gått sedan första delen av Perussanakirja utkom, har ordboken inte hunnit bli särskilt välkänd, men i och med att den sista delen utkommit kommer försäljningen sannolikt att öka. Nykysuomen sanakirja hade på sin tid samma slags svårigheter. Förläggaren hade till och med planer på att förstöra de exemplar som fanns kvar i lager, tills försäljningen av boken plötsligt började ta fart (Jouko Vesikansa, muntligt meddelat). Det är redaktionens förhoppning att Perussanakirja skall gagna det finska samhället i så stor utsträckning och också så långt in i framtiden som möjligt.

4. Ordböckerna över främmande ord

Ordböcker över främmande ord har i Finland utarbetats i mycket större utsträckning än allmänspråkliga ordböcker. Bakom detta faktum ligger rent praktiska skäl. Ord av främmande ursprung är mera problematiska för dem som har finska som modersmål än för till exempel svenskar, tyskar och engelskspråkiga. Finskan avviker till sin fonologiska uppbyggnad markant från de långgivande språken och av denna orsak behövs det detaljerade anvisningar om ortografi och uttal. Det är uttryckligen de främmande orden som varit det största problemet inom finsk rättskrivningslära. Det har varit nödvändigt att utarbeta komplicerade regler för hur orden skall anpassas till finsk ortografi och finskt uttal, och även om man skulle behärska de reglerna finns det många detaljer som man blir tvungen att slå upp i en ordbok. En ordbok över främmande ord är oundgänglig i synnerhet för dem som har skrivandet som yrke. Betydelserna vållar också många svårigheter eftersom främmande ord inte är genomskinliga på samma sätt som det egna språkets. Man måste alltså plugga in dem. I det följande presenterar jag kort de viktigaste ordböcker över främmande ord som utkommit i Finland efter kriget.

En central roll har Vierasperäiset sanat av Martti Airila spelat. Den utkom 1945 och är i själva verket en tämligen liten ordlista (172 sidor) som mestadels bara meddelar rekommenderad skrivform, ibland uttal och avstavning och bara i vissa fall en finsk motsvarighet. Dess stora betydelse ligger i att den i så stor omfattning spridit kännedom om språkvårdens rekommendationer vad gäller de främmande orden. Med sin stora auktoritet har den också i hög grad påverkat de ortografiska lösningarna i uppslagsverken.

Positionen som auktoritativ källa ärvdes år 1973 av Nykysuomen sivistyssanakirja, som redigerats under ledning av Arvo Keinonen. Den är betydligt mera omfattande än sin föregångare (462 sidor, ca 30 000 uppslagsord) och den ger för varje uppslagsord en finsk motsvarighet eller en kort förklaring av betydelsen. Det var egentligen först i och med denna ordbok som de ortografiska principerna stabiliserade sig på de vacklande punkterna. Efter det har det behövts stavningsjusteringar bara för vissa enskilda ord.

Mera omfattande definitioner och även etymologiska fakta tillhandahåller Uusi sivistyssanakirja ('Nya ordboken över främmande ord') (1969). Den utkom i en andra omarbetad upplaga 1981 redigerad av Rauni Vornanen.

Den färskaste nykomlingen i denna grupp är Vierassanat ('Främmande ord') av professor Terho Itkonen från 1990. Den inleds med en kort presentation av de olika typerna av främmande ord samt med två artiklar om de utvecklingsfaser dessa ord genomgått i finskan. Själva

ordboksdelens omfattar bara 160 sidor, men den innehåller rikligt med aktuell information om vad som är rätt ur språkriktighetssynvinkel.

Samma år utkom den första etymologiska ordboken över främmande ord, *Atomi ja missi* ('Atom och miss') av Kalevi Koukkunen. I de essäartade ordboksartiklarna redogörs för ursprunget till tusen vanliga främmande ord i finskan.

Behovet av aktuella ordböcker över främmande ord verkar inte sina. Det beror främst på den snabba utvecklingen inom olika fackområden. Enligt vad jag erfarit är nya ordböcker under arbete och under planering.

5. Övriga ordböcker

Av de övriga allmänspråkliga ordböckerna skall här två typer tas upp; synonymordböcker och frasordböcker. Påfallande är att det tills vidare nästan uteslutande varit andra än språkforskare som utarbetat ordböckerna i denna grupp.

Av synonymordböckerna skall först nämnas den banbrytande *Synonymisanasto* ('Synonymordlista') från 1946 av skriftställaren Yrjö Kivimies. Den innehåller knappt 4 500 uppslagsord och en registerdel. Det förefaller inte vara särskilt mycket, men man bör betänka att Kivimies nästan helt saknade tillgång till finska källor; första delen av *Nykysuomen sanakirja* utkom först fem år senare.

Helt annorlunda var situationen då adb-experten och datalingsvisten Harri Jäppinen började utarbeta sin synonymordbok. Han hade tillgång till ett stort ordboksmaterial i maskinläsbar form och på basis av det tillkom *Synonymisanakirja* ('Synonymordbok') (1989). Den är betydligt mera omfattande än sin föregångare med sina 18 000 uppslagsord. Ungefär hälften så stor är *Synonymisanasto* ('Synonymordlista') från 1990 av Antti och Pirkko Leino.

Den ovan omtalade Yrjö Kivimies utarbetade också den första finska frasordboken. I förordet nämner han, att han tidigare hade yrkat på att ett verk av det här slaget skulle utarbetas av yrkesfolk och att han, om ingenting hände, skulle göra det själv. Kivimies' *Näinkin voi sanoa* ('Så här kan det också uttryckas') utkom 1964 och baserar sig i stor utsträckning på *Nykysuomen sanakirja*.

Den tio år senare utgivna *Suomalainen fraasisanakirja* ('Finsk frasordbok') (1974) av Sakari Virkkunen baserar sig däremot i huvudsak på material som författaren själv excerperat ur litteratur och tidningar och den innehåller därför åtskillig fraseologi som inte hittas på annat håll.

6. Och härnäst?

Hurudana ordböcker kommer det att behövas i Finland inom den närmaste framtiden? Säkert är, att allt fler får möjlighet att utnyttja elektroniska ordböcker. Detta öppnar helt nya möjligheter att komma åt och dra nytta av informationen i befintliga ordböcker och att utvidga informationsinnehållet i framtida ordböcker, till exempel genom ett mera omfattande exempelmaterial. På sista tiden har det bl.a. förts en diskussion om behovet av en omfattande frasordbok utarbetad på vetenskapliga grunder. Uppgiften är dock både vansklig och tidskrävande.

Också ett slags "bas-Perussanakirja" har varit på tapeten, kanske någonting i stil med Svenska Akademiens ordlista, eller en användarvänlig deskriptiv ordbok över det centrala ordförrådet i finskan, som skulle rikta sig till exempelvis skolelever och till personer som lär sig finska som främmande språk. Det finns många lexikografiska uppgifter. Frågan är om det i ett litet land finns tillräckligt med folk som kan ta sig an dem, och om de ekonomiska resurserna räcker till.

Litteratur

- Airila, M. 1945: *Vierasperäiset sanat*. ('Ord av främmande ursprung'.) Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Itkonen, Terho 1990: *Vierassanat. Kielenkäyttäjän opas*. ('Främmande ord. Handledning för språkbrukaren'.) Helsinki: Kirjayhtymä.
- Kivimies, Yrjö 1946: *Synonyymisanasto*. ('Synonymordlista') Helsinki: Oy Suomen Kirja.
- Kivimies, Yrjö 1964: *Näinkin voi sanoa. Suomen kielen fraseologiaa*. ('Så här kan det också uttryckas. Finsk fraseologi'.) Helsinki: Tammi.
- Koukkunen, Kalevi 1990: *Atomi ja missi. Vierassanojen etymologinen sanakirja*. ('Atom och miss. Etymologisk ordbok över främmande ord'.) Porvoo-Helsinki-Juva: WSOY.
- Leino, Antti & Leino, Pirkko 1990: *Synonyymisanasto*. ('Synonymordlista'.) Helsinki: Otava.
- Nykysuomen sanakirja (I-VI)*. ('Nufinsk ordbok'.) 1951-61. Päätoimittaja (huvudredaktör): Matti Sadeniemi. Porvoo-Helsinki: WSOY.
- Nykysuomen sivistyssanakirja* ('Ordbok över främmande ord i modern finska'.) 1973. Toimittanut Nykysuomen laitos (redigering: Institutionen för nufinska). Porvoo-Helsinki: WSOY.
- Ordbog over det danske sprog (I-XXVII)*. 1919-54. Udgivet af Det danske sprog- og litteraturselskab. København: Nordisk forlag.

- Suomen kielen perussanakirja (I–III)*. ('Finsk basordbok'.) 1990–94.
Päätoimittaja (huvudredaktör): Risto Haarala. Helsinki: Painatus-
keskus Oy.
- Uusi sivistyssanakirja*. ('Nya ordboken över främmande ord'.) 1969.
Toimittanut (redaktör): Annukka Aikio. Helsinki: Otava.
- Vesikansa, Jouko 1977: Viisikymmentä vuotta Nykysuomen sanakirjan
alullepanosta. ('Femtio år efter att Nufinsk ordbok påbörjades'.)
Virittäjä. Kotikielen Seuran aikakauslehti (en tidskrift), 323–330.
- Virkkunen, Sakari 1974: *Suomalainen fraasisanakirja*. ('Finsk frasord-
bok'.) Helsinki: Otava.
- Östergren, Olof 1919–72: *Nusvensk ordbok (I–X)*. Stockholm: Wahl-
ström & Widstrand.